

בבית המשפט העליון בשבתו כבית משפט לערעורים אזרחיים

ע"א 3828/98

בפני: כבוד השופטת ד' דורנר
כבוד השופט י' טירקל
כבוד השופט א' ריבלין

המערערות: 1. רחל מיכקשילי
2. מלכה מיכקשילי
3. רוזה מיכקשילי

נגד

המשיבים: 1. דוד מחקשילי
2. ליאור מחקשילי

ערעור על פסק-דין בית-המשפט המחוזי בתל-אביב-יפו מיום
29.4.98 בת.ע. 3565/95 ות.ע. 5949/95 שניתן על-ידי כבוד
השופטת ד' פלפל

תאריך הישיבה: כ"ו בטבת תש"ס (4.1.2000)

בשם המערערות: עו"ד אביגדור פלדמן

בשם המשיבים: עו"ד זאב שרף, עו"ד שרון הל-גלעד

פסק-דין

השופטת ד' דורנר:

1. אהרון ישר מחקשילי נפטר ביום 5.6.94, בהיותו בן 87 שנים. המנוח היה אדם אמיד. את נכסיו, ובכללם נכסי דלא-ניידי, ירש מאביו, לאחר שעזבונו של האב חולק בין המנוח ואחיו, ביניהם שלוש אחיותיו של המנוח - מלכה, רחל ורוזה - הן המערערות שבפנינו.

בשנת 1948, במהלך נסיעה עסקית לצרפת, נשא המנוח את חווה גורל לאישה. לבני-הזוג נולדו ארבעה ילדים - דוד, כרמלה, ליאורה ורוני. תקופה ארוכה חיה המשפחה בבית-הוריו של המנוח, יחד עם המערערות. אשת המנוח לא הייתה מקובלת על המערערות, ויחסן אליה היה קשה, ולעיתים אף אליים. בשנת 1964, לאחר שויתרה האישה על כל זכות ברכושו של המנוח, התגרשו השניים.

במהלך השנים, השאיר המנוח את ניהול עסקיו בידי המערערות. בשנת 1984, הוא אף נתן יפוי-כוח כללי למערערות 1 ו-2, והן עשו בכספיו שימוש כרצונן. בשנת 1987 עבר המנוח להתגורר בבית המערערות. מעט לאחר שהעתיק את מגוריו לביתו, חתם המנוח, בתאריך 7.9.87, על צוואה, בנוכחות עורך-דין. הצוואה נכתבה על-ידי המנוח, בכתב-ידו, בבית המערערות ובנוכחותן.

בצוואתו, ציווה המנוח את רכושו למערערות, תוך ציון מספרי תעודות-הזהות שלהן. זאת, להוציא סך של 300,000 דולר, אותם ציווה להקמת קרן-צדקה לזכר הוריו, וכן 5,000 דולר שציווה לבנו, ו-100 ש"ח שציווה לכל אחת משלוש בנותיו. המנוח אף מינה את המערערות כמנהלות עזבונו. וכך כתב, בין השאר, בצוואה:

יורשותי הנ"ל, הן ורק הן, ואין זולתם תהיינה יורשותי ומנהלי עזבוני, ותודתי נתונה להן בזה על הטיפול, והמסירות בזה זה עשרות שנים. באשר לבני דוד. אשר התייחס אלי ביחס בלתי כנה, ובזלזול מוגזם, והתעלמות ממני, אני מצוה למנהלי עזבוני להעניק לו סך של חמש אלפים דולר בשווי מטבעי ישראלי בלבד. באשר לבנותי, כרמלה, ליאורה ורונית אני מצוה למנהלי עזבוני להעניק להן סך של מאה שקל לכל אחת מהן, וזה הוא הסכום הראוי להן על התעלמות ממני וזלזול בכבוד אביהם. אינני מאמין שיש עוד דוגמה כדוגמתן.

המערערות 1 הגישה בקשה לקיום צוואה זו בבית-המשפט המחוזי בתל-אביב-יפו. המשיבים, ילדיו של המנוח, התנגדו לאישור הצוואה בטענות בדבר השתתפות בעריכתה והשפעה לא הוגנת מצידן של המערערות.

2. בית-המשפט המחוזי (השופט ד"ר דרורה פלפל) מצא על-יסוד עדויות שהיו מהימנות עליו, כי למנוח היה קשר קרוב עם בנו, וכי היה מעוניין בקשר גם עם בנותיו ונכדיו. כן מצא בית-המשפט המחוזי, כי בנותיו של המנוח עשו מאמץ להיפגש עם אביהן, אלא שהוא היה תלוי תלות מוחלטת במערערות, ואלו ניצלו את השפעתן עליו ואת תלותו הנפשית בהן על-מנת לבודד אותו, ולא איפשרו לו להיפגש עם ילדיו ונכדיו.

בית-המשפט המחוזי קבע, כי הצוואה שנכתבה במעמדן של המערערות אינה משקפת את רצונו החופשי של המנוח, ואף לא את יחסו לילדיו, אלא את עמדת המערערות כלפי ילדיו, ואת רצונן לרשת אותו. וכך נכתב, בין השאר, בפסק-הדין:

מהעדויות עלה כי המשיבות אכן שלטו שלטון ללא עוררין באורח חייו של המנוח ובקשריו עם ילדיו ורעייתו. ביהמ"ש שמע ראיות... מהן ניתן ללמוד ... על בידודו המוחלט, חולשתו ותלותו הנפשית והכלכלית באחיותיו...
במהלך השנים גם פעלו המשיבות לניתוק המנוח מילדיו...
הניתוק הזה [לא] היה מתוך בחירת ילדי המנוח ומרצונו החופשי של אביהם. אדרבא התרשמתי מהעדויות כי במהלך השנים ניסו ילדי המנוח לחזק או לחדש את הקשר בינם לבין המנוח, אולם נתקלו "בחומת הגנה" של אחיותיו שסלדו מהן. סלידה זו נבעה כנראה מסלידתן מאשת המנוח שלא הייתה לדעתן במעמד המתאים למשפחה. סבורתני שלא אחטא אם אומר שרק הבן דוד "הצליח" לחדור דרך חומה זו ולבסס קשר עם אביו; אולי בשל היותו בן ממשיך למשפחה (המשיבות אינן נשואות)...
אחיות המנוח בודדו אותו אפילו כשהיה על ערש דווי בבית החולים וניסו להרחיק אנשים מקירבתו...
אורח החיים של המנוח במשך כל חייו, לרבות עובר לכתיבת הצוואה ואף לאחריה, ייצג מערכת יחסים מאד מיוחדת, מעין שלטון אמאזונות, שלטון שלא הותיר לו למעשה שום מרחב פעולה חופשי ליישם את רצונו הוא. הגעתי למסקנה כי במהלך כל השנים רצונו החופשי של המנוח נשלל. הוא הופעל ע"י המשיבות. במקרים מסויימים אפילו פחד לבטא את רצונו הוא...

מסקנתו של בית-המשפט המחוזי הייתה כי עובדות אלה, וכן נוכחות המערערות בעת עריכת הצוואה על-ידי המנוח, מקימות חזקה עובדתית כי הצוואה נעשתה מחמת השפעה לא הוגנת על המנוח. חזקה זו לא נסתרה, לדעת בית-המשפט המחוזי, ואף התחזקה עם המאמצים שעשו המערערות להמשיך ולבודד את המנוח, כאשר שכב בבית-חולים על ערש-דווי.

אשר-על-כן החליט בית-המשפט המחוזי לבטל את הוראות הצוואה הנוגעות לשלוש המערערות ולילדי המנוח, ולהשאיר בתוקף אך את ההוראה להקמת קרן הצדקה לזכר הוריו של המנוח.

3. בערעור בפנינו, עתרו המערערות לקיום צוואתו של המנוח. בא-כוחן, עורך-דין פלדמן, תקף את הממצאים העובדתיים שקבעה הערכאה הראשונה. לחלופין הוא טען, כי השפעת האחיות על המנוח לא פגעה ברצונו החופשי. לטענתו, המנוח היה זה שבחר לחיות בבידוד, ולמסור את ניהול כל רכושו לאחיותיו. לטענת בא-כוח המערערות, היה המנוח בדעתו, ולא היה תלוי פיזית במערערות. רצונו היה לצמצם את תפקודו ולסמוך על אחיותיו, ואיש לא מנע בעדו מלפרוץ את ה"כלוב" שלתוכו בחר להכניס עצמו, ואף לבטל את הצוואה שנכתבה שנים רבות לפני שהלך לבית-עולמו.

המשיבים הגנו על פסק-דינו של בית-המשפט המחוזי, וטענו כי המערערות תוקפות ממצאים עובדתיים שערכאת ערעור אינה נוהגת להתערב בהם.

4. ממצאיו העובדתיים של בית-המשפט המחוזי מעוגנים בראיות שהיו מהימנות עליו, ואכן אין מקום להתערב בהם. יש איפוא לבחון את הערעור על-בסיס העובדות שנקבעו על-ידי הערכאה הראשונה.

ככלל, רצון המצווה הוא המכריע לעניין תוקפה של צוואה. זאת, אם אומנם משקפת הצוואה את רצונו האמיתי. בעניין זה נקבע בסעיף 30(א) לחוק הירושה, תשכ"ה-1965 (להלן: חוק הירושה), כי צוואה שנעשתה מחמת אונס, איום, השפעה בלתי-הוגנת, תחבולה או תרמית היא בטלה. ודוק: השפעה על המצווה כשלעצמה אינה פוסלת צוואה. נדרש שההשפעה תהיה לא הוגנת - היינו, השפעה הפוגעת ברצונו החופשי של המצווה. מבחינת התוצאה, עילה זו זהה לעילות הבטלות האחרות שנקבעו בסעיף 30(א) - אונס, איום, תחבולה ותרמית - שאינן אלא סוגים של השפעה לא הוגנת. ראו והשוו לדברי השופט חשין בדנ"א 1516/95 **מרום נ' היועץ המשפטי לממשלה**, פ"ד נב(2) 813 (להלן: דנ"א **מרום**), בע' 862-863.

בהתקיים התנאים הצורניים הדרושים בצוואה על-פי חוק הירושה, מניח החוק כי הצוואה היא כשרה, והנטל להוכיח התקיימותן של עילות הבטלות המפורטות בסעיף 30(א) מוטל על המבקש לבטלה. ברם, לנוכח הקושי להוכיח השפעה לא הוגנת על אדם שאינו עוד בחיים, נקבעו בתחיקה ובפסיקה ראיות נסיבתיות, אשר יש בהן כדי ללמד על השפעה בלתי-הוגנת.

בתחיקה נקבע, כי השתתפות בעריכת הצוואה מקימה חזקה חלוטה להשפעה לא הוגנת (סעיף 35 לחוק הירושה). ואילו בפסיקה נקבע, כי תלות מוחלטת של המצווה בזוכה יוצרת חזקה עובדתית, לפיה הצוואה נערכה מחמת השפעה לא הוגנת, דבר המעביר את הנטל על המבקש את קיום הצוואה, לסתור חזקה זו (ע"א 423/75 **בן נון נ' ריכטר**, פ"ד לא(1) 371, בע' 378).

5. וכך נקבע בסעיף 35 לחוק הירושה:

הוראת-צוואה, פרט לצוואה בעל-פה, המזכה את מי שערך אותה או היה עד לעשייתה או לקח באופן אחר חלק בעריכתה, והוראת-צוואה המזכה בן-זוגו של אחד מאלה - בטלה.

החזקה החלוטה נקבעה על-סמך מבחן אובייקטיבי, שיסודו "בחדש כי יוזמת הנהנה בעריכת הצוואה לטובתו, היא קצה הקרחון למעשים סמויים של השפעה שלא-כדין על המצווה" (ע"א 1079/92 גדליה נ' דאלי, פ"ד מז(5) 431 (להלן: ע"א גדליה), בע' 437). ראו גם ע"א 529/69 רוזנהויזר נ' כהן, פ"ד כד(2) 93 בע' 97; ע"א 707/76 צרום נ' גורן, פ"ד לב(3) 548, בע' 554.

שתי עילות הבטלות הספציפיות בסעיף 35 לחוק - עריכת צוואה על-ידי הזוכה והיותו עד לעריכתה - הן קשיחות. לעומתן, העילה השלישית - השתתפות הזוכה בדרך אחרת בעריכת הצוואה - אינה מגדירה את הפעולות הפוסלות צוואה, והצוואה תיפסל במקרה בו פעולות הזוכה, הקשורות לעשיית הצוואה, מעלות חשש להשפעה לא-הוגנת. ראו ע"א גדליה, בע' 438. ע"א 851/79 בנדל נ' בנדל, פ"ד לה(3) 104, בע' 109.

הנסיבות המקימות חזקה עובדתית בדבר השפעה לא-הוגנת, כפי שנקבעו בפסיקה, רחבות יותר מאלו הקבועות בחקיקה. תלות מוחלטת של המצווה בזוכה או באדם המעוניין בטובתו, היא נסיבה חשובה, אך לא יחידה. ניתן לראות כראיה לכאורה להשפעה בלתי-הוגנת גם מעורבות בעשיית צוואה, אשר לא הגיעה לכדי השתתפות בעריכתה, כנדרש בסעיף 35. עמד על-כך חברי, השופט מצא:

סעיף 35 לחוק הירושה קובע, כי מי שלקח חלק בעריכת צוואה - הוראת הצוואה המזכה אותו, או את בן-זוגו, בטלה. ואולם אפשר שמעורבות הנהנה לא תגיע עד כדי לקיחת חלק בעריכת הצוואה, אך תהווה ראיה לכאורה להשפעה בלתי הוגנת על המצווה, או, למצער, שיקול רלוונטי להקמת חזקה בדבר קיומה של השפעה כזאת עליו.
[דנ"א מרום, שם בע' 829].

כך, למשל, נוכחות הנהנה בעת עריכת הצוואה על-ידי המצווה, או מסירת פרטים אישיים על-ידי הנהנה למצווה, הוכרו בפסיקה כראיות לכאורה להשפעה לא הוגנת. ראו, למשל, ע"א 2663,2622/90 שני נ' לרנר, פ"ד מז(1) 191, בע' 199; ע"א 5640/92 אלוני נ' באומן, פ"ד מט(5) 373, בע' 384.

6. במקרה שלפנינו, היה המנוח אדם עצמאי מבחינה פיזית, אולם, מנטלית, תלותו במערערות הייתה מוחלטת. את כספו ואת נכסיו הפקיד בידיהן. את חייו וחיי משפחתו ניהל בהדרכתן, ולא ההין לקיים קשר כלשהו עם ילדיו ללא אישורן, הגם שהן הוא והן ילדיו רצו בכך. את הצוואה כתב המנוח בנוכחות המערערות, והדעת אף נותנת שאת מספרי תעודות-הזהות שלהן, אותם רשם בצוואתו, קיבל מהן. לטענותיו בצוואה כלפי בנו ובנותיו לא היה יסוד במציאות, ונראה שדברים אלה אך ביטאו את יחסן של המערערות לילדיו.

מארג ראיות זה מקים חזקה שבעובדה, כי הצוואה נעשתה מחמת השפעה לא-הוגנת של המערערות על המנוח. חזקה זו לא נסתרה על-ידי המערערות, ואין בשנים שחלפו מאז עריכת הצוואה ועד לפטירת המנוח כדי לשנות מסקנה זו.

אכן, על-פי סעיף 31 לחוק הירושה אם "עברה שנה מהיום ש... ההשפעה הבלתי הוגנת... חדל[ה] לפעול על המצווה... והיה בידי המצווה לבטל את הצוואה ולא עשה כן, לא יהיה עוד באותו פגם כדי ביטול הוראת הצוואה או תיקונה". אלא שהחובה להוכיח, כי ההשפעה הבלתי-הוגנת פגה, מוטלת על המבקש להכשיר צוואה שנעשתה מחמת השפעה בלתי-הוגנת. הסביר זאת השופט לנדוי:

מה פירוש המילים שההשפעה הבלתי-הוגנת חדלה לפעול על המצווה? הרי הזמן הקובע לענין זה הוא זמן עשיית הצוואה, והשפעה בלתי-הוגנת יכולה להתבטא בהלכי נפש מורכבים. מי חכם ויידע אם, ובאיזו מידה ותוך כמה זמן, חל שינוי בהלכי נפש כאלה? ... ברור מכל מקום שחובת הראיה היא שוב על מי שמבקש להכשיר צוואה בטענה שההשפעה הבלתי-הוגנת חדלה כעבור שנה, לפי סעיף 31.
[ע"א 217/74 יצחק (גולוב) גמזו נ' דוד גולוב, פ"ד כט(2) 337, בע' 339]

בענייננו, לא זו בלבד שהמערערות לא הוכיחו כי ההשפעה הבלתי-הוגנת על המנוח פגה, אלא שבית-המשפט המחוזי אף מצא, שהשפעה בלתי-הוגנת זו נמשכה עד לפטירתו של המנוח.

אשר-על-כן, אני מציעה לדחות את הערעור. כן אני מציעה לחייב את המערערות לשלם למשיבים הוצאות משפט בסך 20,000 ש"ח.

שופט

השופט י' טירקל:

אני מסכים.

שופט

השופט א' ריבלין:

אני מסכים.

שופט

הוחלט כאמור בפסק-דינה של השופטת דורנר.

ניתן היום, ט' באדר ב תש"ס (16.3.2000).

שופט

שופט

שופטת

L07.98038280